

Clio bővületében

Romsics Ignác: Clio bővületében. Magyar történetírás a 19–20. században – nemzetközi kitekintéssel. Osiris Kiadó, Bp. 2011. 628 oldal

A történetírás pontosan meghatározott tudományos kritériumoknak való megfeleltetése (vagy legalábbis ennek az általánosan elterjedt igénye), majd – rögtön ezt követően – a szakszerű történetíráshoz szükséges intézményes keret kiépítése, ugyanakkor a magyar nyelven való történetírás bevett szokássá válása és a történelemnek az egyetemen oktatott tárgyak sorába való integrálódása a 19. századi pozitívizmus és historizmus szellemétől áthatott történetírók tevékenységének az eredménye volt. Romsics Ignác a szaktudományos történetírás a két évszázadot felölelő fejlődésének az áttekintésére vállalkozott – a munka nagysága és a téma jellegéből adódó nehézségek ellenére – kétséget kizáróan: sikeresen. Az ezredfordulót követően kimagasló művek jelentek meg magyar nyelven a nemzetközi történetírás fejlődésének témakörében,¹ ugyanakkor a magyar történetírás tárgyában Romsics két évszázadot felölelő szintézise egyértelműen hiánypótló kiadványnak tekinthető. Romsics Ignác érdeklődése a historiográfia iránt régebbi műveiben is általában megfigyelhető, és 2008-ban a témában külön kiadványt is megjelentetett,² annak ellenére, hogy neve a nagyközönség és a szakmabeliek számára elsősorban a 20. századi politikátörténet kapcsán ismert. A történetírással kapcsolatos kutatói munka eredményét azonban az ez évben megjelent *Clio bővületében* címmel ellátott mű foglalja teljes egészében össze.

A könyv elemzésének középpontjában a magyarországi történetírás 19. – de elsősorban 20. – századi fejlődése áll, ugyanakkor a szerző az 1918

után diaszpórába szorult és az emigráns történetírókról is szót ejt. A 19. századi magyar történetírás lefedettsége (napjaink tudományos kritériumai szerint) korántsem teljes, ugyanakkor (természetes módon) jobban feltérképezett a 20. századi eredmények számbavételéhez viszonyítva.³ Romsics Ignác az 1945 utáni – és főként a történetírás területén bekövetkezett rendszerváltást követő – változásokat és fejleményeket az elsők között próbálja meg felvázolni, ami igencsak jelentős és (a későbbi referencia szempontjából) felelősségteljes vállalkozás. Romsics már az előszóban kijelenti, miszerint „mindenképpen el akartuk kerülni, hogy saját generációnk és a nálunk fiatalabbak teljesítményét is értékelés tárgyává tegyük. Ezért az 1945 után született történészeknek legfeljebb a neve fordul elő könyvünkben, életművüknek vagy akár egy-egy munkájuknak az értékelése nem.”⁴ Azonban mi a szelekció, ha nem értékítélet?

Felvezető fejezetében a történetírás 19. századot megelőző karakterére is rámutat, ugyanakkor a historiográfiai kutatások eddig született kiemelkedő teljesítményeit is felvezeti, így helyezve bele az általa kutatott korszakot a történeti fejlődés szerves egészébe és művét a történeti irodalom e téren elért eredményeibe. A szintézis egyik nagy előnye, hogy a szakszerű történetírás műveléséhez szükséges keretet (kutatóintézetek, egyetemek, szakfolyóiratok), illetve az ezt előfeltételező

¹Lásd pl. Gyurgyák János – Kisantal Tamás (szerk.): *Történetelmélet*. I–II. Osiris Kiadó, Bp. 2006; Ernst Breisach: *Historiográfia*. Osiris Kiadó, Bp. 2004.

²Romsics Ignác: *Történelem, történetírás, hagyomány*. Osiris Kiadó, Bp. 2008.

³Lásd pl. R. Várkonyi Ágnes: *A pozitivisták történetelmélet a magyar történetírásban*. II. Akadémiai Kiadó, Bp. 1973. Az összefoglaló a 19. századi magyar történetírás egyik kiemelkedő szintézise. A könyv szerkezete egyébként a nemzetközi historiográfiai iskolák és a magyar recepció közötti kapcsolat meghatározásában és így szerkezetében is igen közel áll az általunk tárgyalt, Romsics Ignác által írt szintézis jellegéhez és szerkezetéhez.

⁴Romsics Ignác: *Clio bővületében*. 12–13.

intézményes háttérnek (múzeumok, könyvtárak, levéltárak) 19. századi evolúcióját és 20. századi devolúcióját, majd a hatvanas évektől kezdődő, de csupán 1989–1990-ben, a személyi és intézményes átalakulásokat követően beteljesülő többszintűvé válását is tárgyalja.

Thomas Kuhn *A tudományos forradalmak szerkezetéről* írt művében⁵ amellel száll síkra, hogy a tudományos kritériumok és axiómák időben tapasztalható dinamikáját/változásait elsősorban ne fejlődési mozgásként értelmezzük, hanem egy adott korszallem tudományos szférában való kifejeződésekként interpretáljuk (ezt nevezi ő *paradigmának*). Romsics műve ezzel ellentétben azon az alapkoncepción alapul, mely szerint a történetírás evolúciója a kezdetek kezdetétől egészen napjainkig a jelen szemléletének megfelelő tudományos történetírás irányába haladt, így a magyar historiográfia két évszázadának az áttekintésével egy jól meghatározott irányba való fejlődés bontakozik ki. A makroszinten megfigyelhető fejlődési ív azonban korszakokra és ezen belül történetírói programokra/iskolákra, művekre van lebontva, melyek ismertetése és problematikus megközelítése egy-egy korszak árnyatlan és sematizáló jellemzését megakadályozza. A szerző e szemléletét más helyen a következőképpen fogalmazza meg: „A történetírást hagyományosan olyan kumulatív folyamatként képzeljük el, amelynek eredményeként egyre pontosabb, részletesebb tudásunk van a múlttól. Bizonyos szempontból ez igaz.”⁶

A magyar történetírás számára a nyugati historikusok példaértékűnek számítottak, így állandó és általános cél volt a nyugat-európai történetíráshoz való felzárkózási törekvés a történetírás területén is. Ez azt jelenti, hogy „a magyarországi történetírás [...] a nyugat-európaival azonos utakon

haladt, ám jelentős fáziskéséssel”.⁷ Ebből következik, hogy a magyarországi és a nyugati történetírás elemzését ugyanazzal a terminológiával és kritériumokkal kell elvégezni, ugyanakkor a magyar történetírás fejlődésének elemzése nem valósítható meg a nyugat-európai historiográfiai iskolák és kiemelkedő történetírói műveinek elemzése nélkül. Ennek a perspektívának a következménye, hogy a könyvben Romsics Ignác a kronológia szerint behatárolt magyar történetírás egy-egy korszakának elemzése előtt beilleszt fejezeteket, melyek a nemzetközi történetírói programokat, történetírókat és az általuk létrehozott kiemelkedő történetírói műveket, illetve azok legfontosabb téziseit elemzik. Azonban a „nemzetközi kitekintések” a magyar történetírással foglalkozó részek közé beilleszkednek, de nem integrálódnak, ugyanis annak ellenére, hogy Romsics feltételezése szerint (is) a magyarországi tudományosság fejlődése szorosan meghatározott/befolyásolt a nyugati országokban tapasztalható fejlődéssel, nem – vagy csak kevés esetben – emel ki direkt kapcsolatot a bel- és külföldi történetírói iskolák, illetve a magyarországi és a külföldi történészek közötti személyes vagy szakmai kapcsolatok tárgyalására is kevés teret szentel.

A szerző a magyar historiográfia fejlődésének tanulmányozása során a dekonstrukció módszerét alkalmazza mindazon szakmai művek elemzése során, melyek szerzői 1945-öt megelőzően születtek. A történetírók történet szemléletének az elemzése kapcsán a szerző fontosnak tartotta a szociális közegnek a tárgyalását az éppen szóban forgó személyiség formálódása, világnézetének az alakulása tekintetében. Az ez irányú vizsgálódás során Romsics többször is igénybe veszi a prozopográfia

⁵Thomas Kuhn: *A tudományos forradalmak szerkezete*. Gondolat Kiadó, Bp. 1984.

⁶*Cliónak, a történetírás műzsjának a bővületében. Beszélgetés Romsics Ignác történetírással* <http://karpatinfo.net/kultura/2011/10/24/clionak-tortenetiras-muzsajanak-buvoletben-beszelgetes-romsics-ignac-tortenessze>, [2011. 11. 10.]

⁷Romsics Ignác: *Clio bővületében*. 30; Mindez azonban csupán a 19. századig releváns, ugyanis „a 19. század utolsó harmadára a magyar történetírás is professzionizálódott és elérte, sőt talán meg is haladta az átlagos európai színvonalat”. (Uo. 125.) Ennek ellenére a 19. századot követően sem választja le a magyar történetírást a nyugati fejlődésről, amit bizonyít az, hogy a 19. és a 20. századi nemzetközi (főként európai) historiográfiát a megnevezett évszázadokban (is) tárgyalja.

módszerét, melynek segítségével igen sokatmondó következtetések levonására nyílik lehetőség. A történeti látásmód kialakulásának tekintetében emellett kiemeli a tárgyalt történészek rövid szakmai életrajzát, annak a korszaknak a specifikus jellegzetességeit, amelyben éltek, illetve a politikai életnek azon fordulatait, amelyek közvetlenül hatást gyakoroltak a történétírók tevékenységére (mint ahogyan ez markánsan pl. a 20. század második felében történt), továbbá a szerzők ideológiai meghatározottságát, ami alapvetően determináló jellegű a múlt látása/láttatása viszonylatában. Külön kitér azokra a toposzokra, melyek a magyar történétírásban időben hosszú távon jelen voltak, és meghatározták a historikusok múltképét, illetve narrációs perspektívájukat (katolikus-protestáns, kuruc-labanc, 48-asok-67-esek). Mindezzel kapcsolatba hozva a történétírói iskolák nyomon követése mellett – helyesebben ezzel párhuzamosan – a magyar történelem egy-egy eseményének vagy személyiségének a korszakokként és történétírók szerinti eltérő megítélését is tárgyalja a szerző, kitérve az esetleges történészi disputákra és a szemben álló felek érveinek a felvonultatására, hiszen igen érdekes megvizsgálni azt, hogy „ugyanabban az időben, művelt emberek ugyanarról a dologról mennyire ellenkezőképpen képesek vélekedni”.⁸ Ez a párhuzam nagyban hozzájárult ahhoz, hogy a könyvben a történetelmélet, valamint egyes történészek (vagy történeti iskolák) történet szemléletének a bemutatása és a gyakorlat, vagyis ennek a szemléletnek a múltkép rekonstruálásának folyamatában és módjában játszott szerepe nem különül el egymástól.

Mindazonáltal a történészi tevékenység a narratív és elemző művek mellett forrásközlést is magában foglal, és ennek bemutatása, sőt kritikai elemzése nem kerül el a szerző figyelmét. Ennek kapcsán kitér a kritikai apparátus használatának a fokozatos szakszerűbbé válására és a forrásközlés során alkalmazott módszerekre, illetve ezek

specializálódására is. A történészek „munkaeszköze” a nyelv, így ennek fejlődése és szerepének általános megítélése ugyancsak fontos a történeti irodalom szempontjából, így indokolt a könyvben helyenként megjelenő ez irányú folyamatnak/tendenciáknak a tárgyalása.

Az egyes történészi munka korabeli szakmai megítélésének megállapításához használt kvalitatív elemzés mellett Romsics a kvantitatív módszer alkalmazásával arra is igyekszik választ találni, hogy ezek a művek mennyire voltak keresettek, elterjedtek, így végeredményben megbecsültek és elismertek a korabeli szakmai és nagyközönség részéről. Ehhez a kiadásokat és a példányszámokat veszi alapul, rámutatva azonban arra, hogy egy könyv megvásárlása nem jelenti feltétlenül annak olvasását vagy használatát is.

A 19. és a 20. század magyar történétírását külön-külön egységekként tárgyalja a szerző, ugyanakkor az 1800-as és az 1900-as évek történétírásán belül alperiódusokat különít el. Korszakküszöbként minden esetben a politikai élet síkján bekövetkezett, valamilyen változást nevez meg, mely a történétírókra is, pártállás, ideológia vagy a hatalom részéről jövő nyomás formájában, hosszú távú hatást gyakorolt. A 19. század magyar történétírása ennek értelmében három korszakra osztható, melyek között az 1848/49-es forradalom és szabadságharc, valamint az 1867-es kiegyezés képezi a történelmi és a historiográfiai törésvonalakat. A 20. században Romsics négy korszakalkotó eseményt jelöl meg, melyek ugyancsak rányomták bélyegüket a történétírói programokra (is). Ezek közül az első törést az 1918/20-as békeszerződések és azok következményei jelentették. Ezt követte a Horthy-korszak, mely általános – a történétírás területén is tapasztalható – jobbrtolódást eredményezett. Az igazi cezúrát azonban 1945 jelentette (ezért a 20. század második felének történétírását külön egységben tárgyalja a kötet), hiszen a kommunista rendszer berendezkedésével a történétírókra az állam és a párt részéről óriási és közvetlen nyomás nehezedett, melyet csupán kevesek és kismértékben tudtak tompítani. Ez a szellemi

⁸ *Clónak, a történétírás műzsjának a bűvöletében. Beszélgetés Romsics Ignác történésszel.*

diktatúra egészen a rendszerváltásig jelen volt, igaz, nem egyforma intenzitással, hiszen az 1956-os eseményeket követően a magyarországi szocializmus egy liberálisabb korszakba lépett. A Kádár-korszak által eszközölt megtorlásokat követően a keleti blokk más országaiban tevékenykedő történésztársaikhoz képest a magyar történészek a „szocialista tábor legvidámabb barakkjának” lakóiként bizonyos tekintetben szabadabban kutathattak és publikálhattak.

A kiadvány elsősorban a szakmai közönség és a felsőoktatásban részt vevő hallgatók számára íródott, ahogyan ezt a könyv szerkezeti elemei is tükrözik, annak ellenére, hogy a törzsszöveg nyelvezete – az igényesség és a szakszerűség mellett – a közérthetőség és az olvashatóság kritériumainak is megfelel, így a történelem iránt érdeklődő értelmiségiek számára is élményszerű, ugyanakkor hasznos olvashatóként szolgálhat. A bibliográfia és a névmutató mellett a mű használhatóságát könnyítik a függelékben közölt (1) nagy hatású és befolyásos szerzőktől származó, meghatározó történetírói programnyilatkozatoknak tekinthető szövegrészek, melyek a kiegyezés és a rendszerváltás között keletkeztek, (2) illetve az a kislexikon, mely 21, a 18. század vége óta élt magyar történész⁹ rövid életrajzát, fontosabb műveinek bibliográfiai jegyzékét és a róluk szóló fontosabb írások adatait tartalmazza. A függelékben közölt szövegek egyrészt a főszövegben elmondottakat árnyalják és egészítik ki információkkal, ugyanakkor a további tájékozódást is segítik az összegyűjtött könyvészeti jegyzék közlésével. Mindezen funkciókat azonban még hatásosabban töltené be, ha a törzsszövegben a megfelelő helyen utalna a szerző a függelékben található kiegészítő/kapcsolódó szövegekre.

⁹Andics Erzsébet, Domanovszky Sándor, Fejérpataki László, Fraknói Vilmos, Hajnal István, Hanák Péter, Hóman Bálint, Horváth Mihály, Katona István, Kosáry Domokos, Mályusz Elemér, Marczali Henrik, Molnár Erik, Pach Zsigmond Pál, Pray György, Ránki György, Szabó István, Szalay László, Szeffü Gyula, Szűcs Jenő és Thaly Kálmán.

A mű, terjedelmi és világos szerkezeti tagoltasága (is) ideális az egyetemi hallgatók munkájának segítése, illetve vizsgára való felkészülésének megkönnyítése tekintetében. Azonban minden téma megköveteli a történésztől a szelekciót, és ez a jelen kötet esetében fokozottan így van, éppen a terjedelmi kötöttségekből kifolyólag, mivel a tárgyalt művek és történetírók közötti minőségi/ fontossági osztályozásra kényszerítik a történészt, ami nagyban szubjektív ítéletek és döntések eredménye. Romsics Ignác egy-egy szerző hatásának mértékét és munkásságának reprezentatív jellegét vette alapul egy-egy történetírónak a kötetben való tárgyalását tekintve, ugyanakkor terjedelmi szempontból is igyekezett ugyanezeket a kritériumokat figyelembe venni. Véleményünk szerint a szelekció többnyire (mai fogalmaink szerinti) reális szakmai hierarchiát tükröz,¹⁰ azonban az ilyen jellegű szintézisek esetében a szerzőnek számolnia kell azzal, hogy mindig lesznek kritikák, melyek azt sérelmezik, hogy bizonyos életművek tárgyalása túl kevés teret kapott, vagy netán teljes egészében kimaradt a műből, miközben egy arra érdemtelenebb szerző neve megjelenik az összefoglalóban. Bibó-párti és erdélyi mivoltunkból kifolyólag nekünk is vannak ilyen jellegű fenntartásaink.

¹⁰Itt azonban meg kell jegyezni, hogy az adott korszak leginkább elfogadott és/vagy legreprezentatívabb (legnagyobb hatást kiváltó) történésze nem biztos, hogy ugyanaz, aki napjaink perspektívájából arra a legérdemesebbnek tekinthető. A tárgyalt kiadványnak meg éppen az volt az elsődleges célja, hogy a magyar historiográfia időbeni fejlődését úgy, hogy az adott korszak szakmai közegét a legreprezentatívabb személyiségek által mutassa be, akik környezetük számára is követendő példát képviseltek. Éppen ennek a koncepciónak az eredménye az, hogy kereken 20 oldalt szentel a szerző az ötvenes évekbeli vulgármarxista szellemről teljes mértékben áthatott történetírói művek elemzésére, mely munkák napjainkban kizárólag a historiográfia-történet szempontjából fontosak (377–397.), miközben Bibó István neve a könyvben csupán 6 helyen jelenik meg (333, 359–363, 431.), noha munkássága az előzőleg említett „történészekkel” ellentétben napjainkban igen nagy jelentőségűnek tekinthető, azonban kortársaira közel sem volt ekkora hatással, mellest történeti látásmódja korában nem az általános vélekedés kifejeződése.

A kiadvány – ahogyan arra már írásunk elején rámutattunk – a magyar történetírás egy viszonylag lefedetlen területén igyekezett törleszteni a történeti irodalom hiányosságait. A szintézis elkészítése minden bizonnyal óriási munkát igényelt, és ez már akkor is látszik, ha a megíráshoz szükséges történeti irodalom beható ismeretének szükségességét vesszük figyelembe. A téma alapirodalmát képező művek fellelhetőségének a jegyzéke a bibliográfiai mutatóban van feltüntetve, ugyanakkor

a szintézis megírása során használt irodalom egy részének adatait Romsics csupán szövegközi és lábjegyzetekben tünteti fel, éppen az anyag mennyiségének nagysága miatt. A kötet a magyar historiográfia utóbbi két évszázados fejlődésének egyes szegmenseire világít rá, ugyanakkor nem leplezi a még sok munkát igénylő területek kutatásának szükségességét sem.

Both Noémi Zsuzsanna

Az angolszász–magyar unitárius kapcsolatok monográfiája

Kovács Sándor: Angolszász–magyar unitárius érintkezések a 19. században. Erdélyi Múzeum-Egyesület (Erdélyi Tudományos Füzetek 269.), Kvár 2011. 288 oldal

Sokak előtt ismert, hogy az unitáriusok a 20. században – mikor éppen a politika nem szólt közbe – milyen szoros kapcsolatot tartottak angliai és amerikai hittestvéreikkel, gyakran segítséget is kaptak tőlük. Ennek a kapcsolatnak a kezdeteit, eredőit csak kevesen kutatták, 19. századi történetének vonatkozásait csak részleteiben tárta fel néhány kisebb írás és egy Szegeden 1981-ben megvédett, de kéziratban maradt disszertáció. Arról még kevesebben tudtak, hogy ez a felekezeti kapcsolat tulajdonképpen egész Kolozsvárra kihatott, irodalmi vonzatai is felkutatathatók, s összmagyar viszonylatban úttörő jelentőségű.

Kovács Sándor az unitárius teológusok immár kitaposott ösvényén eljutott Amerikába, majd Angliába, s ottani tanulmányai során győződhetett meg róla, hogy érdemes egy jó évtizedet áldozni a kapcsolatok első századának a feltérképezésére. A szegedi egyetemen Balázs Mihály doktori iskolájának tagjaként disszertációban foglalta össze eredményeit, s védte meg téziséit. Ennek szerkesztett változata került sajtó alá az EME kiadásában.

A kapcsolatok feltárásához Kovácsnak számos forrást kellett átböngésznie. Mindenek előtt azt az egyházi levéltárban előkerült négy vaskos föliókötetet, amelyekbe 1825-től az első világháborúig terjedően

az unitáriusok az angol–amerikai kapcsolatok dokumentumait összegyűjtötték. De a kapcsolatok ápolóinak a levéltári hagyatékában is számos érdekes levél, dokumentum bukkant fel. Át kellett nézni továbbá a század unitárius vonatkozású angol és amerikai sajtóját, az erdélyi unitárius sajtó mellett a kolozsvári napilapokat is. Az egyházi jegyzőkönyvekből, az akadémiai könyvtár és az egyetemi könyvtár kéziratáraiból is előkerült néhány figyelemre méltó szöveg.

A monográfia lineárisan tárgyalja a történeteket, kronologikus alapon három fejezetet különít el: a kezdetek az 1821–1848 közötti időszakra esnek, a kapcsolatok megerősítése és a kölcsönös látogatások rendszeresítése 1849–1869 között történik, a kapcsolattartás kiszélesedésére, az egyházi keretek túllépésére 1870 után kerül sor.

A 19. század előtti kapcsolatok nem nevezhetők kifejezetten unitárius vonatkozásúaknak. Néhány erdélyi unitárius diák eljutott tanulmányai során Angliába, s pár teológiai kiadványt is oda sodortvonzott a gyűjtőszöveg. De az unitárius egyházi szervezkedés csak 1774-től kezdődött a szigetország fővárosában, első templomuk 1778-ban nyílt meg. Kellott pár évtized, amíg felfedezték, hogy Európa egy távolabbi kis országában hitrokonaik élnek. Már